

UTVRĐENI LJETNIKOVAC OBITELJI DE SOPPE NA BAPCU

Sofija SORIĆ

Odjel za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru

UDK 728.82(497.5 de Soppe na Bapcu)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. XII. 2007.

Na otoku Bapcu u Pašmanskom kanalu nalaze se ostatci utvrđenja koji su pripadali ljetnikovcu obitelji de Soppe. Nastanak i razvoj gospodarsko-ladanjskog sklopa kuće koja se spominje krajem 15. stoljeća do izgradnje zidina i mlina na kraju 16. stoljeća posvjedočeni su s nekoliko povijesnih dokumenata. Sačuvani ostatci arhitekture ljetnikovca se sastoje od zidom ograđenoga pravokutnog prostora unutar kojeg se nalaze seoske kuće. Od zidina izgrađenih krajem 16. stoljeća najbolje je sačuvan njihov jugozapadni dio s bastionom, te pročelje s ulaznim vratima i grbom obitelji de Soppe renesansnih karakteristika. U blizini se nalazi crkva sv. Andrije, koja je, iako sagrađena ranije, postala sastavni dio ladanjskog posjeda obitelji de Soppe čiji grb se nalazi uzidan i na pročelju crkve. Cijeli građevni sklop je u vrijeme turskih provala služio kao povremeno pribežilište stanovništvu s kopna. Utvrđeni ljetnikovac na Bapcu, svojom izraženom obrambenom ulogom, predstavlja izniman primjer ladanjske arhitekture 16. stoljeća na zadarskom otočju.

Ključne riječi: *otok Babac, obitelj de Soppe, utvrđeni ljetnikovac, XVI. stoljeće.*

Ladanjska arhitektura, kada je u pitanju zadarsko područje i vrijeme renesanse, uglavnom se odnosi na utvrđene gospodarsko-ladanjske sklopove¹ koje su zadarski plemići i imućniji građani gradili na svojim otočnim posjedima.² Nesigurno vrijeme kraja 15. i

¹ Ladanjska aritektura se u stručnoj literaturi, u skladu s različitim oblicima i funkcijama koje prevladavaju na pojedinim spomenicima, karakterizira kao ladanjsko-gospodarska, gospodarsko-ladanjska, fortifikacijsko-ladanjska itd. Izraz utvrđeni gospodarsko-ladanjski sklop najviše odgovara oblicima ladanjske arhitekture 16. stoljeća koja se susreće na zadarskom području. U naslovu i drugdje u našem radu, odlučili smo se za kraći naziv "utvrđeni ljetnikovac" zbog karakteristika sačuvane arhitekture na Bapcu i misli da ladanjska arhitektura redovito podrazumijeva gospodarsku komponentu te da je ne treba posebno naglašavati pri svakom spomenu.

² Temi ladanja na zadarskom području do sada je bilo posvećeno malo pažnje. Na pojedine spomenike iz vremena renesanse i baroka osvrnuo se I. Petricioli (Tomislav RAUKAR – Ivo PETRICIOLI – Franjo ŠVELEC – Šime PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar, 1987., str. 292, 550), a ladanjske kuće na Dugom otoku, Lavdari i Žverincu obradila je M. Stagličić (Marija STAGLIČIĆ, *Svjetočno graditeljstvo od 16. do 18. stoljeća na Dugom otoku, Zadarska smotra*, 1-2 (Zbornik o Dugom otoku), Zadar, 1993., str. 203-219).

tijekom 16. stoljeća, obilježeno neprestanom turskom opasnošću, kugom i oskudicom, uvjetovalo je takav način gradnje.

Posjedi zadarskih posjednika koji su se nalazili u zaleđu postali su nekorisni zbog stalnih turskih upada i pustošenja pa se težište privredne djelatnosti premjestilo na otočna imanja koja su predstavljala sigurniju zonu u odnosu na kopno.³ Raniji posjedi na otocima koji su imali isključivo privrednu namjenu s ponekom građevinom namijenjenom povremenom boravku vlasnika i skladištenju uroda, postaju u to vrijeme mjesta utočišta i odmora. Češći boravak vlasnika na imanju zahtijevao je izgradnju udobnije kuće za stanovanje, kao i pojačanu obranu, pa se kuća, zajedno s gospodarskim građevinama, redovito zaštićuje ogradnim zidom. Takav jedan kompleks uključivao je unutar svojih zidova stambenu kuću, konobe, staje, mlinove, cisternu i kapelu.⁴

Istovremeno se na obalnom području i u zaleđu Zadra susreće tip utvrđenog naselja koje gradi zadarsko plemstvo da bi zaštitilo svoje posjede i seljake.⁵

Građevni kompleks na otoku Bapcu predstavlja svojevrsni kompromis između dva navedena tipa arhitekture koja se javljaju pod pojačanom turskom opasnošću. S jedne strane svakako se radi o gospodarsko–ladanjskom sklopu namijenjenom kako obavljanju poslova tako i odmoru, a s druge o utvrđi u koju se sklonio dio stanovnika s obližnjeg kopna, o čemu svjedoče seljačke kuće unutar obrambenog zida stvarajući dojam malog utvrđenog naselja.⁶

Otok Babac se u stručnoj literaturi spominje rijetko i usput, najčešće u vijestima vezanim uz naselje Turanj. Tako je C. F. Bianchi primijetio, pišući o Turnju, da se na Bapcu nalaze ostatci starih kuća koje su Turanji izgradili kao zbjeg pred Turcima, te da se među njima nalazi i mala crkva posvećena prvotno Rođenju Marijinu, zatim Uznesenju Marijinu i napokon Andriji apostolu.⁷ A. R. Filipi je u svom radu o biogradskom primorju sakupio povijesne podatke vezane uz Babac. Prema njemu na otoku se nalaze kućice od davnine koje su služile za zbjeg od Turaka, a zbog nesigurnosti u neko doba je bila sagrađena i kula čiji se zidovi vide do vijenca.⁸ Prvi koji se osvrnuo na ostatke utvrde na Bapcu kao

³ O društvenim i gospodarskim prilikama na zadarskom području vidi u RAUKAR, T. – PETRICIOLI, I. – ŠVELEC, F. – PERIČIĆ, Š., 1987., str. 177-226.

⁴ Budući da je većina spomenika neistražena, a često i u lošem stanju, ovdje se donosi tek sumarni pogled na tip gospodarsko-ladanjskog sklopa koji se susreće na zadarskim otocima. Na različita pitanja o njihovim posebnostima i tipologijama odgovorit će buduća istraživanja.

⁵ Za utvrđena naselja obalnog područja između Zadra i Biograda, a osobito Turanj, kraj kojeg je smješten otok Babac, vidi u: Luka JELIĆ, Povijesno topografske crtice o biogradskom primorju, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, N. S., III, Zagreb, 1898.-99., 33-126; Amos-Rube FILIPI, Biogradsko-vransko primorje u doba mletačko-turskih ratova, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 19, Zadar, 1972., str. 405-498.

⁶ Nije uobičajena situacija da se unutar ladanjskog sklopa nađe više seljačkih kuća, najčešće se uz vlasnikovu kuću ili u sklopu nje nalazi stan obitelji seljaka podvornika, time je situacija na Bapcu ponešto iznimna u odnosu na ostale sačuvane primjere ladanjske arhitekture.

⁷ Carlo Federico BIANCHI, *Zara cristiana II*, Zadar 1879., str. 161.

⁸ A. R. FILIPI, 1972., str. 442.

dio gospodarsko-ladanjskog zdanja koje zbog svoje kvalitete zaslužuje daljnje istraživanje bio je I. Petricioli.⁹ Primijetio je da se radi o utvrđenom ljetnikovcu s ostacima kvalitetno građenih obrambenih zidova te upozorio na kasnogotički grb obitelji de Soppe. U sklopu Biogradskog zbornika R. Jurić je objavio tlocrt crkve sv. Andrije i dvije fotografije koje dokumentiraju izgled crkve šezdesetih godina prošlog stoljeća.¹⁰

Otok Babac se nalazi gotovo na sredini pašmanskog kanala između naselja Turanj na kopnu i Pašmana na istoimenom otoku. S površinom od 69 ha spada u manje otoke zadarskog arhipelaga, relativno je nizak i obrastao mediteranskim raslinjem.¹¹ Oduvijek je pripadao župi Turanj, čiji su stanovnici i danas vlasnici većine zemljišta.¹²

Smještaj otoka u neposrednoj blizini kopna pogodovao je njegovom ranom iskorištavanju u privredne svrhe, tako da se već u 14. stoljeću na njemu nalaze solane i drži stoka.¹³ Godine 1421. Babac je poput mnogih drugih zadarskih otoka uvršten u posjed Mletačke Republike, koja ga je zatim davala u koncesiju.¹⁴

Postupni nastanak gospodarsko-ladanjskog posjeda obitelji de Soppe¹⁵ moguće je pratiti od 1453. godine, kada je Marin de Soppe od Republike dobio u najam otoke Babac, Frmić i Komornik¹⁶ i neke terene na Vrani u zamjenu za jednu svoju kuću kraj kapetanove

⁹ RAUKAR, T. – PETRICIOLI, I. – ŠVELEC, F. – PERIČIĆ, Š., 1987, str., 292.

¹⁰ Radomir JURIC, Srednjovjekovni spomenici na biogradskom primorju, *Biogradski zbornik*, 1, Zadar, 1990., str. 287, 297-298, 318. Objavljene fotografije čuvaju se u fototeci Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zadru.

¹¹ Damir MAGAŠ, Osnovna geografska obilježja biogradske mikroregije, *Biogradski zbornik*, 1, Zadar, 1990., str. 42.

¹² Na Bapcu je donedavno stalno živjelo nekoliko obitelji porijeklom iz Turnja, popisi stanovnika od 1857. do 1954. uglavnom broje od dvije do šest kuća s oko tridesetak stanovnika u prosjeku. (Amos-Rube FILIPI, Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, IV-V, Zadar, 1959., str. 294). Danas otok nema svoga stalnog stanovništva, postojeće kuće naseljene su samo u ljetnim mjesecima.

¹³ 1334. 3. I: "... salinas Nicolai filii de Vulcigna de Martinussio ciuis Iadere positas in Bavaç ... de quirina est scapulus Bavaç, de traversa borea et austro est mare ..." (*Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje CD), sv. X, Zagreb, 1912., str. 141); 1346. 20. IV: "... Item in dicto mense aprilis per hominem vestri stollis de quodam scopulo vocato Bavaz, qui est ex opposito insulae Pescumani nostri districtus ser Danieli de Varicassis ... accepta fuerunt animalia centum decem minuta ..." (CD, sv. XIII, Zagreb, 1915., str. 360).

¹⁴ Stjepan ANTOLJAK, Zadarski katastik 15. stoljeća, *Starine*, 42, Zagreb, 1949., str. 386.

¹⁵ Obitelj Soppe pripada među najstarije zadarske plemićke obitelji, spominju se u građi već u 12. stoljeću. Imali su veliki zemljišni posjed koncentriran većinom na otocima (Rab, Dugi otok, Rava, Ugljan i Iž) i bližoj pozadini Zadra (Petrčanima i Bokanjcu). (Tomislav RAUKAR, *Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb, 1997., str. 125). Osim posjeda na Bapcu, u 16. stoljeću imali su veliki posjed u Brbinju na Dugom Otoku na kojem je polovicom stoljeća također nastao veći utvrđeni gospodarsko-ladanjski sklop. (Ivo PETRICIOLI, Građevni i umjetnički spomenici srednjega vijeka na zadarski otocima, *Zbornik Zadarsko otočje*, Zadar, 1974., str. 94).

¹⁶ Otok Babac uvijek ulazi u najam sa susjednim manjim otocima Komornikom i Frmićem. Posljednji je poznat po nalazu kasnoantičke cisterne za opskrbu brodova. (Zdenko BRUSIĆ, Nalaz posuda od

lože u Zadru.¹⁷ No čini se da ih nije zadržao u najmu duže od dva desetljeća jer se već godine 1469. kao vlasnik otočnog zemljišta javlja Jakov Boža iz Verone.¹⁸ Prema sačuvanom ugovoru Jakov je dao na obrađivanje seljacima iz Pašmana pet gonjaja zemlje uz uobičajeni uvjet podavanja četvrtine uroda vlasniku.¹⁹ Značajan je podatak da su koloni spomenutu četvrtinu proizvoda trebali dovesti na brod ili u vlasnikovu kuću koja se nalazila na otoku. Kuća Jakova Bože, koja je, osim za skladištenje prinosa, služila i za povremeni boravak vlasnika, prva je građevina koja se spominje na Bapcu i ujedno predstavlja začetak budućega ladanjskog kompleksa obitelji de Soppe. Iako se spominje u vlasništvu Jakova Bože, više je nego vjerojatno da ju je dao sagraditi već Marin de Soppe, a ako to nije slučaj, onda je svakako zajedno s drugim dobrima na otoku četrdesetak godina kasnije prešla u posjed te obitelji. Na žalost, među današnjim ostacima građevina na Bapcu upravo nedostaje ladanjska kuća vlasnika, pa je iznimno važno svjedočanstvo o njenom postojanju već u drugoj polovini 15. stoljeća.

Zemlja Jakova Bože na otoku se spominje još jednom 1497. godine,²⁰ a sljedeće godine Jakov je prodao trgovcu Marku de Marcho, tadašnjem gospodaru Turnja, otok Komornik, za pedeset dukata.²¹

Desetak godina poslije najam otoka Bapca, Komornika i Frmića ponovo je prešao u ruke obitelji de Soppe. Godine 1507. Julijan, sin tada pokojnog Jakova Bože, dao je u zakup svoja prava nad spomenutim otocima Šimunu, Petru i Kreši, sinovima pokojnog Marina de Soppea.²²

niskometamorfne stijene na otočiću Frmiću kod Biograda i značenje ovog otočića u režimu plovidbe Pašmanskim kanalom, *Diadora*, sv. 13, Zadar, 1991., str. 225-240).

¹⁷ S. ANTOLJAK, 1949., str. 386.

¹⁸ 1469. 14. I.: ” ... *ser Iacobus Boza de Verona ciuis et habitator Iadre ... dedit, locauit atquam concessit ... unam suam peciam tere boschiue gognalia quinque cum dimidio ut circa positam super scopulo suo dicto Babaz ex parte sirocali ... et quartam partem omnium fructum conducta in barca siue in domo dicti locatoris quam habet super dicto scopulo ...*” Ugovor je poništen 12. XI. 1475. godine. (Državni arhiv u Zadru – dalje DAZd, Zadarski bilježnici – dalje ZB, Iohannes de Calcina, B VI, F IX/6, fol. 71-71’).

¹⁹ Navedeni dokument je povodom kolonatskih ugovora temeljito analizirao T. Raukar (T. RAUKAR, 1977., str. 154).

²⁰ 1497., 5. I.: ” ... *super thereno ser Iacobi Boze civis Iadrensis ad scopulum vochatum Babaz in medio pelagi ex opposito dicte Turrete ...*” (DAZd, ZB, Antonius Barba, B II, F II/D, 9’).

²¹ DAZd, ZB, Antonius Barba, B II, FII/H, 21’, 1498., 2. VIII.

²² 1507, 6. XII.: “*Donatio pro domino Simone de Soppe et fratribus. ...ser Iulianus filius quondam ser Iacobi Boza Veronensis et ciuis Iadre ... dedit, donavit, tradidit, translusit, cessit et concessit nobilius viris ... domino Simone, domino Petro et domino Cresio fratribus de Soppe quondam domini Marini ibidem presentibus, stipulantibus et recipientibus per se et suis heredibus et successoribus omnia et singula iura et rationes ... in quibusdam schopulis siue insulis vocatis Babaz Comornich et Frmich in districtus Iadre positis ...*” (DAZd, ZB, Antonius de Zandonatis, BI, FI/h). S. Gunjača donosi isti dokument, ali pod godinom 1506., 6. XII.: *Per signor Simon de Soppe e fratelli quondam signor Marin, donazion fattale dal signor Iuliano Boza Veronese, cittadino di Zara, ora abitante a Nona, delle raggioni e azioni sopra li scoglietti Bubaz, Comornik e Fermich, quali raggioni avea aquistate gia dal quondam signor Marino de Soppe.* (Stipe GUNJAČA, Repertorium actuum domini Antinii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Jadre, *Starine*, 42, Zagreb, 1949., str. 335).

Osim Marinovih sinova, čini se da su i drugi članovi te obitelji imali udio u najmu Bapca, jer se sljedeće, 1508. godine, spominje Jeronim de Soppe kao vlasnik otoka.²³

Prema izvještaju zadarskog kapetana Vallaressa Babac je 1527. godine imao 44 stanovnika.²⁴ Taj veliki broj treba dovesti u vezu s velikim pustošenjem sela biogradskog primorja koje su izvršili Turci nešto ranije 1521. godine, pa se očito dio stanovnika sklonio i na obližnji Babac.²⁵ Izbjeglice su se vjerojatno sklonile u već postojeće građevine na otoku, koje su prilagodili svojim potrebama, a ako su građene nove, radilo se o jednostavnim na brzinu sagrađenim nastambama. No upravo u to vrijeme treba pretpostaviti gradnju neke vrste zaštitnog zida koji je štitiio vlasnikovu kuću zajedno s izbjeglim stanovništvom. Da se na otoku u međuvremenu povećao broj građevina, dokazuje dokument iz 1580. godine, u kojem se prilikom podjele dobara među braćom obitelji de Soppe-Fortezza spominje množina kuća koje se nalaze na njemu,²⁶ a koje se vjerojatno odnose kako na brojne nastambe izbjeglica, tako i na vlasnikov stan i popratne građevine privredne namjene.

Osam godina kasnije, 11. studenog 1588. godine, Franjo de Soppe je sklopio ugovor s Nikolom Stagličićem i Šimunom Grečićem iz Šibenika o stalnom boravku na otoku Bapcu.²⁷ Seljaci su se obavezali živjeti na otoku zajedno sa svojim obiteljima onako kako su već i živjeli punih šest godina. Trebali su sagrađiti kuće za sebe unutar dvorišta, ali tek pošto vlasnik bude sagrađio zidine oko njega. U međuvremenu, dok zidine ne budu sagrađene, seljaci su mogli i morali kao i do tada živjeti u njegovoj kući, ali čim budu sagrađene, trebali su u potpunosti iseliti iz Franjine kuće. Uobičajenu četvrtinu davanja seljaci su trebali dostaviti u brod koji bi se nalazio u luci ili u vlasnikovu kuću na otoku. Slijede ostale ugovorne obaveze, poput vojne obaveze, obrađivanja zemlje i sađenja vinove loze, ali i dužnosti da prevoze vlasnika s otoka na kopno i obrnuto.

Iz navedenog ugovora proizlazi nekoliko značajnih podataka o ladanjskom sklopu na Bapcu. Prije svega, nakon gotovo jednog stoljeća, izričito se spominje vlasnikova kuća s dvorištem. Činjenica da su tada u njoj već šest godina živjeli koloni upućuje na način funkcioniranja ladanjske kuće u 16. stoljeću koja je u isto vrijeme bila povremeni stan vlasnika i stalno boravište njegovih kolona. Uz to dio kuće je bio namijenjen gospodarskim potrebama, poput skladištenja uroda koje se spominje u ugovoru. Takav način stanovanja u potpunosti odgovara stambenoj gradskoj kući toga vremena u kojoj su zajedno živjeli i vlasnici i posluga, a dio kuće je bio rezerviran za gospodarske potrebe. Kako ladanjska kuća koja se spominje već 1469. godine, nije sačuvana, možemo samo zaključiti da se, analogno gradskoj kući toga vremena, sastojala od prizemlja namijenjenog gospodarskim

²³ 1508. 15. XII.: "... *positum super terreno et scopulo ser Hieronymi de Soppe dicti Babaz ...*" (DAZd, ZB, Iohannes Philippus Raymundus, B un, Fl/e, fol. 34').

²⁴ A. R. FILIPI, 1972., str. 443.

²⁵ A. R. FILIPI, 1972., str. 436, 442.

²⁶ 1580. 4. VI.: "*Division delli beni stabili tra li heredi del* (oštećeno Soppe op. a.) *Fortezza La mita del* (oštećeno) *Babaz con la mita di case poste sul detto scoglio et altre habentie et pertinentie spectate* (oštećeno) *essa meta ...*" (DAZd, ZB, Laurentius de Martinis, B un, sv. III, sub die).

²⁷ Vidi prilog.

djelatnostima i kata gdje su se nalazile stambene prostorije za vlasnika, dok su se koloni koristili manje reprezentativnim prostorima poput potkrovlja i prizemlja.

Nadalje, zahtjev Franje de Soppea da se koloni trebaju u potpunosti iseliti iz njegove kuće upućuje na potrebu vlasnika da kuću rezervira samo za sebe, čime je kuća dobila više ladanjski karakter. Vrlo je vjerojatno da je tada vlasnik posvetio veću pažnju njenom uređenju.

Seljaci su u dogovoru izričito tražili da se sagrađe zidine oko dvorišta kako bi se zaštitile njihove kuće. Budući da je vlasnikova kuća sagrađena ranije i povremeno je služila kao zbjeg lokalnom stanovništvu, vjerojatno je već bila zaštićena na neki način, a nakon 1588. godine su sagrađeni obrambeni zidovi oko prostranog dvorišta sa seljačkim kućama, od kojih je danas najbolje sačuvan bastion.

Tri godine kasnije Franjo de Soppe ugovara gradnju mlina na vjetar na Bapcu zajedno sa svojim kolonom Nikolom Stagličićem i majstorom Ivanom Taljadurićem.²⁸ Prema dogovoru majstor je trebao sagrađiti mlin za žito u roku od tri mjeseca za cijenu od 25 dukata. Ugovor svjedoči o pojačanom interesu obitelji de Soppe za njihov ladanjski posjed na Bapcu i privrednoj djelatnosti koja je, osim uzgoja vinove loze koji se spominje u ugovoru iz 1588. godine, uključivala i uzgoj žitarica. Na žalost, na otoku nisu sačuvani tragovi slične građevine.

Od svih spomenutih građevina na Bapcu danas su najbolje očuvani tlocrtna dispozicija velikog dvorišta sa seljačkim kućama, dio obrambenog zida pročelja s ulaznim vratima i grbom, te bastion u zapadnom kutu. Cijeli kompleks utvrde s kućama smješten je uz obalu na sjeveroistočnoj strani otoka okrenutoj kopnu. Ograđeni prostor zauzima površinu veličine oko 30 x 40 m. Izvan njegovih zidova na južnom kutu nalazi se cisterna, a nekoliko metara dalje sa sjeverne strane crkva sv. Andrije.

U središtu pročelja okrenutog moru i obližnjem pristaništu nalazi se glavni ulaz u utvrđenje u obliku velikoga lučnog otvora. Luk i dovratnici se sastoje od niza jednostavnih kamenih blokova koji se spajaju s ostatkom zida. Iznad ulaza je uzidana pravokutna kamena ploča dimenzija 55 x 65 cm s prikazom grba obitelji de Soppe. Ploča se poput okvira jednostavnim profilima uvlači u dubinu gdje je zatim na ravnom polju isklesan grb u visokom

²⁸ 1591. 5. V.: "*Compagnia tra vir spectabile messer Francesco Soppe, maestro Zuanne Tagliadurich et Nicolò Staglicich di far un' molin da vento à Babaz. ...il spectabile messer Francesco Soppe nobile di questa città da una parte et magistro Zuane Tagliadurich quondam magistro Vicko maestro de molini dall'altra, et Nicolò Staglicich habitante al scoglio Babaz dalla terza, spontaneamente et se heredi et successori loro hanno fatto compagnia et sono venuti amichevolmente à questi patti, accordi et composizioni, cioè maestro Zuanne sopradetto hà promesso et promette di far uno molino da vento pro macinar biave nel sopradetto scoglio di Babaz in termine de mesi tre prossimi futuri et in questo metter il suo ingegno, opera et fatica, tale che sia di riuscita bona et de utile a detta compagnia ...*" (DAZd, ZB Simon Venier B I/5, fol. 88-88'; Šime PERIČIĆ, *Zadarske vjetrenjače, Zadarska smotra 1-3, Zadar, 1998., str. 153*). Zanimljivo je da se isti majstor Ivan Taljadurić pod imenom Zuane delle tagli maestro de molini javlja kao svjedok zajedno s drugim majstorom Matijom Špijom u ugovoru iz 1588. godine (vidi prilog). Ivan je osim toga bio član bratovštine drvodjelaca koja je naručila okov za ikonu Naviještene Gospe 1597. godine na kojoj je, uz druge naručioce, ugravirano i njegovo ime: M. ZVANE TAIADORICH (Nikola JAKŠIĆ – Radoslav TOMIĆ, *Zlatarstvo, Zadar, 2004., str. 249*).

reljefu. Vanjski rub okvira je ukrašen nizom sitnih rozeta. Cijela kompozicija se sastoji od grba položenog usred široko razvijenog lišća nad kojim se nalazi kaciga iz koje izvire nagi ljudski lik. U donjem dijelu ploče nalazi se koso postavljeno polje grba unutar kojeg je reljefno istaknut heraldički znak obitelji de Soppe, pantera okrenuta ulijevo. Iznad njega je u visokom reljefu istaknuta kaciga. Oko nje i grba se širi bogato povijeno lišće akanta koje sa svake strane prelazi profilirani okvir. Nad kacigom je u visokom reljefu prikazan nagi ženski lik do pojasa s povijenom trakom u rukama. Kako je reljef vrlo oštećen, tako su od fizionomije ženskog lika uočljivi samo ovalno lice, položaj očiju, precizno izrađene uši i skupljena kosa. Na traci je vidljiv dio natpisa na kojem se čita THIR(?). Nije sigurno da li se ploča s grbom nalazi na izvornom mjestu, jer je pridržana opekam, a zid neujednačene strukture ukazuje na moguće pregradnje. Iako po obradi i stilskim odlikama opisani grb spada u prosječnu produkciju kamene dekorativne plastike toga tipa u vrijeme renesanse,²⁹ ipak je značajan kao jedini sačuvani element plastične dekoracije ljetnikovca obitelji de Soppe.

Zid pročelja je danas uvelike narušen novim otvorima, međutim u donjem dijelu, u visini jednog metra i oko portala, primjetna je ujednačena tehnika zidanja većim klesanim blokovima kamena.³⁰ Taj način zidanja završava na oko pet metara od svakog kraja današnjeg pročelja, a od te granice počinje zidanje lomljenim kamenom s mnogo žbuke koje ujedno pripada kućama prislonjenim uz njega. Granica među njima pokazuje da je izvorno pročelje bilo kraće za desetak metara i vjerojatno bez drugih otvora osim portala. Uza zid su prislonjene kuće koje ga dijelom nadvisuju gornjim katom i krovovima.

Na glavni ulaz se nastavlja staza koja siječe po sredini cijeli ograđeni prostor. Sa svake strane se nalaze rustično zidane jednokatnice koje svojim stražnjim zatvorenim zidovima čine dio obrambenog pojasa, dok se prema unutrašnjosti otvaraju dvorištima i vrtovima. Grupirane su u prednjem dijelu utvrde, dok se u gornjem nalazi manje proširenje koje odjeljuje tri kvalitetnije zidane građevine i bastion. Kuće su zidane lomljenim kamenom s mnogo žbuke, uglavnom su manjih dimenzija i uobičajenog rasporeda prostora s konobama u prizemlju i balaturama koje vode na kat. Budući da je ruralna arhitektura gotovo bezvremenska u svojim oblicima, vrlo je teško odrediti točno vrijeme njihove izgradnje. Pomaže nam jedino karta iz 1796.³¹ godine na kojoj su ucrtane sve postojeće kuće, tako da su svakako sagrađene prije te godine, a neke vjerojatno i znatno ranije.

Za razliku od njih, ranije spomenute građevine u gornjem dijelu utvrde građene su kvalitetno, uslojenim klesanim blokovima kamena, što ih povezuje s načinom zidanja

²⁹ Takva složena kompozicija grba s kombinacijom heraldičkog znaka uokvirenog lišćem, kacigom i figuralnim prikazom sačuvana je na tri primjera u Zadru. Najraniji i najkvalitetniji se nalazi nad kapelom obitelji Detrico u crkvi sv. Frane, datiran je gradnjom kapele u 1480. godinu (Cvito FISKOVIĆ, Radovi Nikole Firentinca u Zadru, *Peristil*, 4, Zagreb, 1961., str. 61-76). Zanimljivo je da drugi grb pripada istoj obitelji, a nalazi se na pregrađenoj palači Detriko kraj crkve sv. Stošije. Taj je najbliži po kompoziciji i načinu izvedbe grbu na Bapcu. Treći pripada *luneti* renesansnog portala u Ulici Mate Karamana.

³⁰ Na fotografijama iz 1965. godine (fototeka Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zadru) vidljivo je uglavnom isto stanje s nešto bolje očuvanim zidom i nekoliko kasnijih otvora.

³¹ DAZd, *Spisi obitelji Borelli*, I, sv. 6, karta 13.

pročelja. Zgrada koja se nalazi s jugoistočne strane ima oblik izduženog pravokutnika (11,50 x 5,90 m) odijeljenog pregradnim zidom u dvije prostorije. Vanjski zidovi su sačuvani u visini od oko 2 metra i čini se da nisu imali otvore. S dvorišne strane sačuvao se lučni svod nekadašnje balature koja je vodila na kat građevine. Simetrično, s druge strane dvorišta nalazi se identična balatura kao jedini ostatak kuće koja se nalazila na tom mjestu. Pored spomenute izdužene građevine nalazi se prolaz ograđen suhozidom koji vodi prema cisterni. Jugozapadnu granicu čine tri građevine od kojih je jedna bastion. Druge dvije građevine slabo su sačuvane, vide se uglavnom vanjski zidovi od jednog do dva metra visine. Zidane su uslojenim blokovima kamena, a prosječna debljina zida iznosi oko pola metra. Između njih se nalazio stražnji izlaz iz utvrde. Bastion četverokutnog tlocrta (8,40 x 9,20 m) zauzima nešto istaknutiji položaj u krajnjem zapadnom kutu. Zidovi su zakošeni i sačuvani do visine vijenca,³² odnosno u visini od oko tri metra. Kutovi su građeni posebno čvrsto velikom blokovima kamena, a ostatak zida manjim, ali pravilno uslojenim kamenjem. Na svakoj strani nalaze se po dva visoko postavljena otvora puškarnica. Unutrašnjost je prazna, odnosno nije nasuta zemljom kako bi se moglo očekivati s obzirom na oblik bastiona. U prizemlju nema drugih otvora osim puškarnica, pa se ulaz vjerojatno nalazio na katu. Bastion je sa susjednim građevinama bio povezan nižim, rustično građenim zidom, a na isti način su bili ograđeni i manji slobodni dijelovi između kuća.

Opisane kvalitetnije zidane građevine s bastionom predstavljaju najistaknutiji fortifikacijski dio ladanjskog sklopa, a načinom zidanja koji pokazuje veliku sličnost upućuju na jedinstven zahvat. Istom vremenu gradnje pripada i zid pročelja s velikim obiteljskim grbom. Navedeni ostatci se vjerojatno odnose na zidine koje su trebale biti sagrađene oko dvorišta prema ugovoru iz 1588. godine i mogu se datirati u kraj 16. stoljeća.

S vanjske južne strane ogradnih zidova se nalazi malo proširenje s novijom krunom cisterne, vjerojatno na mjestu starije. Kako se nalazi izvan zidova, treba pretpostaviti da su se i unutar utvrde nalazili manji spremnici za kišnicu, osobito u slučaju opasnosti.

Crkva posvećena sv. Andriji apostolu nalazi se nedaleko od utvrde s njene sjeverne strane. Sastoji se od pravokutne lađe dimenzija 6,80 x 4,18 m i oble istaknute apside (dubine 1,70 m). Bočni zid crkve okrenut moru ojačan je u donjem dijelu škarpom. Na pročelju se nalazi portal pravokutnog oblika, uokviren jednostavnim kamenim gredama. Nad nadvratnikom portala ugrađen je manji kameni reljef (40 x 28 cm) s prikazom grba obitelji de Soppe. Polje grba ima oblik gotičkog štita s malim volutama u gornjim kutovima, dok se središnji dio izdiže u oblik lisnog pupoljka. Cijeli grb je uokviren bogato povijenim lišćem, a nalazio se unutar kvadratne ploče od koje je vidljiv samo dio donjeg ruba. Stilski je blizak velikom grbu na pročelju utvrde. Pročelje crkve završava visokim zvonikom u obliku preslice s gotičkim prelomljenim lukom. Na građevini se nalaze samo dva manja pravokutna prozora, jedan u osi apside, a drugi na jugozapadnom zidu. Apsida je pokrivena polukalotom koja se prema crkvenoj lađi otvara polukružnim lukom oslonjenim na dva jednostavna imposta.

³² Vijenac u obliku bastiona čiji se ostatci vide na spomenutim fotografijama (vidi bilj. 30) danas nije moguće razaznati.

Kako je crkva nedavno obnovljena i ožbukana, tako nije vidljiva izvorna struktura zida, a postavljeno je i novo drveno krovništvo, dok je apsida izvana prekrivena kupama.³³

Crkva sv. Andrije³⁴ je najstarija građevina na Bapcu. Po svojim odlikama i dimenzijama najsličnije su joj dvije crkvice na otoku Ugljanu: sv. Jerolima u Kostanju i sv. Pelegrina u Kalima, obje sagrađene krajem 14. stoljeća.³⁵ Crkva na Bapcu pripada istoj tipologiji malih ruralnih crkava koje su građene u jednostavnim oblicima s naznakama gotičkog stila. Grb obitelji de Soppe koji je ugrađen nad vratima u tom slučaju se vjerojatno odnosi na pregradnju ili uređenje crkve u 16. stoljeću. Iako se crkva ne spominje u dokumentima vezanim uz ladanjski kompleks, svakako je bila u službi ispunjavanja potreba obitelji de Soppe i njihovih kolona i predstavlja sastavni dio ladanjskog sklopa tog vremena.³⁶

Izgled utvrđenog ljetnikovca na Bapcu u 18. stoljeću izvršno dokumentira karta otoka rađena u boji, koja se čuva u fondu obitelji Borelli.³⁷ Crtež je vrlo precizan s obzirom na položaj i izgled građevina. Skupina građevina stisnuta je na prostoru oblika pravokutnika, ne vide se ogradni zidovi, ali je jasno vidljivo pročelje s naglašenim lučnim ulazom i manjim otvorima sa svake strane. Nad zidom pročelja nacrtani su krovovi koji pripadaju kućama sagrađenim uz njega. Na svakom kraju je vidljiv zabat po jedne kuće koje su međusobno spojene dugim krovom, što uglavnom odgovara i današnjem položaju kuća, osim slobodnog prostora koji se danas nalazi nad ulazom. Ostale ucrtane zgrade također položajem krovova odgovaraju sačuvanim. Zanimljivo je da je građevina na krajnjem jugozapadnom dijelu nacrtana bez krova, dakle ruševna već tada. Bastion je ucrtan na odgovarajućem mjestu, naglašeno kosih zidova i, čini se, visine u kojoj je i danas sačuvan, odnosno do prvog vijenca. Zidom je spojen sa spomenutom ruševnom zgradom. Cisterna je označena kao krug unutar kvadrata. Crkva je nacrtana pravilno u perspektivi s oblom apsidom, zvonikom na preslicu i naglašenom škarpom. Dio oko crkve je ograđen zidom. Manji zidovi pred pročeljem utvrde ograđuju ulaz sa svake strane odvajajući tako dvije oble površine ukrasnog vrta koji se danas nije sačuvao. Oko područja utvrde naslikano je isparcelirano zemljište, a put koji siječe utvrdu nastavlja se izvan nje i vodi do druge strane otoka.

³³ Na fotografiji crkve iz 1965. godine vidi se ruševna crkva bez krova i struktura zidanja manjim uslojenim kamenim blokovima, a apsida je bila prekrivena kamenim pločama (R. JURIC, 1990., str. 318).

³⁴ Crkva posvećena Andriji apostolu kroz prošlost je više puta mijenjala svog titulara (C. F. BIANCHI, 1879., str. 161), tako je bila posvećena Rođenju Marijinu, pa Uznesenju Marijinu, a u operatama katastarskog plana iz 1826. godine čak se navodi kao crkva sv. Ane, što je vjerojatno ipak samo pogreška (Državni arhiv u Splitu, *Katastarske mape Dalmacije*, Comune Torrette, *Protocollo delle particelle degli edificii*). Prema vizitaciji nadbiskupa Parzaga 1681. godine bila je posvećena Uznesenju Marijinu i uz nju se nalazilo groblje (A. R. FILIPI, 1972., str. 442).

³⁵ Emil HILJE – Sofija SORIĆ, Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Ugljanu, u: *Toponimija otoka Ugljana*, u tisku.

³⁶ Gotovo svi ladanjski posjedi na zadarskim otocima posjeduju i obiteljsku kapelu, bilo da je sagrađena istovremeno i u sklopu ljetnikovca ili da je nastala ranije, pa zatim prešla pod patronat određene obitelji.

³⁷ DAZd, *Spisi obitelji Borelli*, I, sv. 6, karta 13. Datirana je u 1796. godinu.

Drugi značajan dokument predstavlja katastarski plan iz 1826. godine³⁸ u kojem su ucrtane sve postojeće građevine. Označeno je ukupno pet kuća koje su tada bile u vlasništvu obitelji Borelli i mještana Turnja.³⁹ Većinom su označene kao *casa economica con corte*, dok su kao *ruine* uglavnom označene zgrade u jugozapadnom dijelu koje su i danas ruševne. Zelenom bojom su označene dvije površine unutar utvrde, što ih određuje kao obradive površine, za razliku od ostalih dijelova koji su bijele boje i pripadaju dvorištima. Cisterna i crkva su ucrtane na svojim mjestima. Građevine na katastarskom planu odgovaraju onima na navedenoj karti iz 18. stoljeća, kao i sadašnjim građevinama.

Položaj i izgled sačuvanog utvrđenog ljetnikovca na Bapcu mnogo govori o poimanju ladanja u 16. stoljeću na zadarskom području. Prvenstvena briga za obranu, uvjetovana položajem otoka nedaleko od kopna i turske opasnosti, stvorila je jedinstven oblik utvrđenog ljetnikovca, koji je po svojim funkcijama možda bliži obalnim utvrđenim naseljima poput susjednog Turnja nego ostalim ladanjskim sklopovima na zadarskim otocima.⁴⁰ Unutar ogradnih zidova koji uključuju i jednu veću utvrdu – bastion, nalazila se ladanjska kuća vlasnika, ali i više seljačkih kuća.⁴¹ Na taj način je cijeli građevni sklop mogao funkcionirati poput malog utvrđenog naselja sa svim potrebnim sastavnicama poput vode, crkve, pa čak i obradivim površinama unutar zidova.

Ladanjsku komponentu cijeloga sklopa teže je očitati nego privrednu i obrambenu jer nije sačuvana stambena kuća vlasnika koja bi svjedočila o kulturnoj razini stanovanja i stilskim odlikama takve arhitekture. Njene ostatke moguće je eventualno tražiti među kvalitetnije zidanim i nešto prostranijim građevinama u jugozapadnom dijelu koje se odvajaju i svojim položajem u dubini kompleksa do kojeg vodi glavni prilaz.

Utvrđeni ladanjski sklop na Bapcu, iako predstavlja značajan spomenik ladanjsko –fortifikacijskog graditeljstva, danas je, poput većine spomenika ladanjske arhitekture, uvelike zapušten i prijeti mu opasnost pregradnje na koju su osobito osjetljive građevine profane namjene.

³⁸ Državni arhiv u Splitu, Katastarske mape Dalmacije, *Comune Torrette*, fol. 19.

³⁹ U tzv. operatama katastarske općine Turanj (Državni arhiv u Splitu, Katastarske mape Dalmacije, *Comune Torrette*, *Protocollo delle particelle degli edifizii*) navedeni su poimenice svi vlasnici kuća i zemljišta na Bapcu. Uglavnom su zgrade pripadale obitelji Borelli i njihovim kolonima iz Turnja.

⁴⁰ Vidi bilj. 1.

⁴¹ Iako se u spomenutom ugovoru iz 1588. spominju samo dvije kuće koje trebaju sagraditi koloni, stalna opasnost s kopna je često dovodila na otok izbjeglo stanovništvo, koje se naravno smještalo unutar obrambenih zidova ljetnikovca i gradilo kuće.

PRILOG:

Ugovor o stalnom naseljavanju seljaka na Bapcu

(in margine:) Pro domino Francisco Soppe conductio villicorum in scopulo Babaz.
Die Veneris XI. mensis Novembris 1588.

Temporibus et pro tute et cetera. Coram viro nobile Iadrensis spectabile domino Iohannes Grisogono honorabile iudice examinatore curie Iadrensis. Personalmente constute le parti infrascripte, cioè il spectabile messer Francesco Soppe quondam spectabile messer Simeon nobile di questa città da una parte, et Nicolò Staglicich quondam Mateo, et Simon Giechich quondam Zuane da Sibenico al presente abitanti al scoglio Babaz de ragion del detto ser Francesco dall'altra. Spontaneamente per se heredi et successori loro sono dovenuti à questi patti et accordi cioè: Li soprascritti Simeon et Nicolò promettono per se heredi et successori loro di star et habitar in detto scoglio di Babaz loco et fuoco con tutta la loro famiglia pro parte sicome vi stano già sono sei anni. Nicolò et dodeci(?) Simeon prometo et promettono far ivi le sue case à sue spese in corte, quando da detto signor Francesco sarà fatta la muraglia attorno essa corte. Et fino a tando que sarà fatta, detto signor Francesco si contenta che possano, et debbano habitar la sua casa sicome fin' hora hanno fatto. La qual muraglia fatta et fabricata, detti Nicolò et Simon siano imediate tenuti, et obligati far le loro case cioè cadauno di essi la sua, et relassar del tutto la casa di esso messer Francesco. Et più promettono et si obligano per se heredi et successori loro di non partirsi dal detto scoglio per non habitarvi sopra quello per niun modo come di sopra è detto, et partendosi senza causa legitima che habbino perduto tutti e qual si voglia miglioramenti che havessero ivi fatto, così nelli terreni come horti et case senza altra lite. Ne possino vender ne mandare e doppo cosa altra delli sui miglioramenti, eccettuate le vigni, senza esspressa licentia del detto patron et heredi suoi. Et facendo altramente sia detta venditione de niun valor sicome fatta non fosse. Et all'incontro detto messer Francesco per se et heredi suoi accetta, et ciò per villici et colloni detti Nicolò et Simon et à quelli dà, et conciede, et à loro heredi et descendenti pro parte li capi di vigni per esso fin' al presente fati, et che per l'avenire farano in detto scoglio, con questo che siano obligati dar il quarto dell'uva che in quelli nascerà. Et similmente delle biave che seminarano nel detto scoglio da esser condotto à spese di essi sozzali colloni ivi alla marina in barca del detto patron, et heredi suoi, overo nella sua casa ivi al scoglio, come meglio farrerà comodo à esso patron. Medesimamente all'olive le qual piantarano, et hanno piantato siano perpetuamente sui, et delli loro heredi et descendenti, dando però il quarto di essi al detto patron et heredi suoi. Le qual vigni et terre che lavoreranno et possederanno li predicti Simon et Nicolò et heredi loro esso messer Francesco non puosta fuor per darli ad altri, mentre che da loro, et loro heredi et descendenti sarano governate pro parte giusta li statuti di Zara, sotto le pene in quelli contenute. Mà rivechiata altra di esse vigni, et che non rendesse il frutto condecete al lavorè, che possa estirparla, et arar per alquanti anni, dando però il quarto al detto patron ut supra et puoi debbano tornar à piantarla, è non lo faciando che in tal caso detto patron possa proveder del suo terreno et darlo ad altri. Con questa dichiaration specialmente apostata che detti colloni et cadauno di essi sia et siano obligati senza alcun pagamento venir con la barca à casa quando li sarà ordenato da esso

patron, et quello menar al detto scoglio et dal scoglio à Zara, et nelli luochi ivi circumvicini, et la sua brigada tante volte quante saranno da lui richiesti, ò da altri per nome suo. Mà al detto patron sia obligato farli le spese et pagar la barca. Et più siano obligati detti colloni, et cadauno di essi dar al detto patron et heredi sui per l'honoranza delli horti, et case una lonza porcina recipiente per cadauno di essi à Natal, et uno paro di galine à carneval per cadauno. Dechiarando ancora che se seminassero altra parte delli horti loro, ò piantassero con vidi, che siano obligati dar il quarto al detto patron da esser condotto ut supra. Mà delli ravi, scalogni et verze et aglio non siano obligati dar cosa altra. Promettendo una parte all'altra, et l'altra all'altra di attender à uanto di supra, et haver perpetuamente fermo rato et grato, et non contravenir sotto pena del quarto nelli statuti de Zara contenuta, et obligation di tutti et cadauni beni presenti et futuri. Fatto in Zara nella casa dell'habitation del detto signor giudice esaminator posta apresso San Salvador. Presente maistro Mathio Spia et maistro Zuane dalle tagli maistro de molini habitatori di Zara testimonii pregadi etc.

(autograf:) Zuanne Grisogono Iudice esaminator.

(DAZd, ZB, Simon Venier, BI/ 2, fol. 39-40; A. R. FILIPI, 1972., str. 442).

Ilustracije:

Sl. 1. Fotografija pročelja iz 1965. godine
(fototeka Zavoda za Zaštitu spomenika kulture u Zadru)

Sl. 2. Grb obitelji de Soppe nad ulaznim vratima (foto S. Sorić)

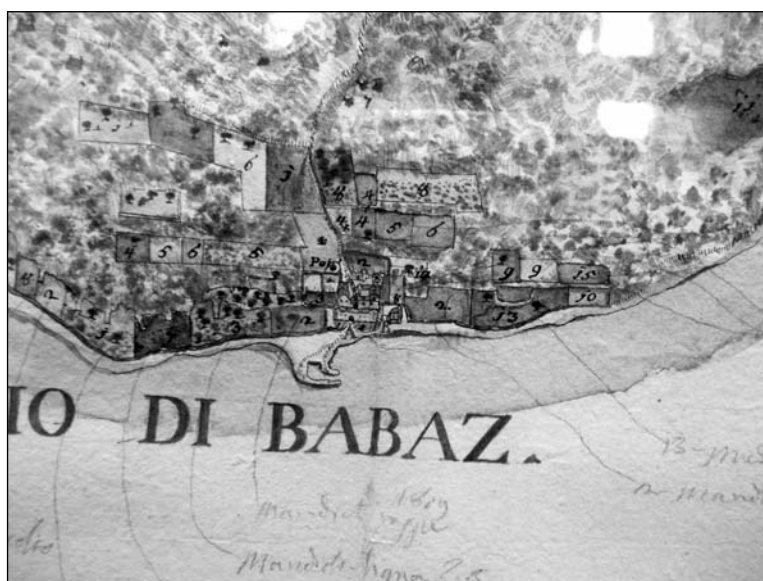
Sl. 3. Ostatci građevina na jugoistočnom dijelu (foto S. Sorić)

Sl. 4. Bastion (foto S. Sorić)

Sl. 5. Crkva sv. Andrije (foto S. Sorić)

Sl. 6. Detalj karte iz 1796. godine
(DAZd, Spisi obitelji Borelli, I, sv. 6, karta 13)

Sofija SORIĆ: THE FORTIFIED SUMMER HOUSE OF THE DE SOPPE FAMILY ON THE ISLAND OF BABAC

Remains of a fortification which belonged to the summer house of the de Soppe family are to be found on the island of Babac in the Pašman canal. The founding and the development of the economic-vacationing complex of houses which is mentioned at the end of the 15th century to the time of the construction of walls and a mill at the end of the 16th century is confirmed by a number of historical documents. The preserved remains of the architecture of the summer house consist of a rectangular space encircled by a wall within which are located village houses. Of the walls built at the end of the 16th century their southwestern part with a bastion and the facade of the entrance gate with a coat-of-arms of the de Soppe family done in the Renaissance manner are the items best preserved. The nearby church of St. Andrews, although erected at an earlier date, became a constitutive part of the summer residence of the de Soppe family. The family's coat-of-arms was built into the wall on the facade of the church. During the period of Turkish incursions the entire complex of buildings served as a temporary shelter for refugees from the shore. The fortified summer house on Babac with its emphatic defensive role represents an exceptional example of 16th century residential architecture on the Zadar islands.

Key words: the island of Babac, the de Soppe family, fortified summer house, XVIth century.